

Κ.Π. Ρωμανός, *Ο εγκέφαλος και ο Νους του*, μετ.  
Χ. Λιαναντωνάκη, Τυπωθήτω, Αθήνα 2001, σσ. 102

**Ο** συγγραφέας του βιβλίου είναι αναπληρωτής καθηγητής Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο του Αιγαίου. Το βιβλίο όμως γράφτηκε το 1968, όταν ο κ. Ρωμανός ήταν μόλις είκοσι ενός ετών. Και όπως δηλώνει ο ίδιος, το βιβλίο του δεν είναι προϊόν μελέτης σε βιβλία φιλοσόφων και επιστημόνων. Είναι μάλλον προϊόν ελεύθερης και επίπονης αναζήτησης του συγγραφέα, «ο οποίος έβαλε σαν στόχο του να συλλογιστεί γύρω από ορισμένα ζητήματα για δική του κυρίως διανοητική ικανοποίηση». Παρά ταύτα, ο σήμερα μη νεαρός συγγραφέας αποφάσισε να δημοσιεύσει το νεανικό του πόνημα μετά από 35 χρόνια.

Τις σκέψεις του ο συγγραφέας δεν τις άντλησε «από σκονισμένα ράφια», αλλά από την «άμεση προσωπική εμπειρία». Όμως η γνώση, και μάλιστα όταν αφορά «περιοχές αχανείς» και γι' αυτό άγνωστες περιοχές της αιτιοκρατίας, της αιτιότητας, του εγώ, της βούλησης κλπ., δεν αρχίζει από το σημείο μηδέν – από την προσωπική εμπειρία. Η εννοιολογική ασάφεια και οι συγχύσεις δεν είναι συνεπώς τυχαίες. Ήδη ο τίτλος, «Ο εγκέφαλος και ο νους του», θέτει πρόβλημα: άλλο ο εγκέφαλος και άλλο ο νους του; Επίσης η αιτιότητα ορίζεται ως:  $A \rightarrow B$  και μόνον αυτό. Αυτή όμως η σχέση ισχύει μόνο για την αιτιοκρατία (μηχανική ή δυναμική). Ως προς την αιτιοκρατία, εδώ

ορίζεται ως «η αρχή σύμφωνα με την οποία αν όσα συμβαίνουν καθορίζονται από μια απαραίτητη αλυσίδα αιτιοκρατίας» (η αιτιοκρατία ορίζεται ως αιτιοκρατία!). Αλλά ο συγγραφέας μας θεωρεί την αιτιοκρατία ως α ριγορή δομή του νου, ακολουθώντας τον Καντ, και ταυτόχρονα ισχυρίζεται, ακολουθώντας τη γνωστή μηχανιστική ερμηνεία της χβαντικής μηχανικής, ότι «η δομή του κόσμου, τουλάχιστον στο ατομικό επίπεδο, είναι απροσδιόριστη, δεν διέπεται δηλαδή από την αρχή της αιτιότητας».

Έστω! Ο νεαρός συγγραφέας μας θέτει, παρά ταύτα, ουσιαστικά ερωτήματα και συχνά διατυπώνει ενδιαφέρουσες απόψεις, αν και κινείται σε ένα αόριστο-αφηρημένο επίπεδο, τόσο ως προς την υλική-βιολογική βάση της νόησης όσο και ως προς τους κοινωνικούς καθορισμούς της. Έτσι υποστηρίζει ορθά ότι η βιολογιστική-μηχανιστική θεώρηση του ανθρώπου (κυρίως στις ΗΠΑ) «μπορεί να οδηγήσει σε νέα και ζοφερή υπαρξιακή πραγματικότητα» και ότι είναι αδύνατο να ανακαλύψουμε θέση για την ελευθερία «στο κλειστό αιτιοκρατικό σύστημα των βιοχημικών μηχανισμών».

Κατά το συγγραφέα, αιτιότητα και ελευθερία είναι έννοιες ασύμβατες. Πώς θα λύσουμε λοιπόν την αντίφαση υλικού και ψυχικού; Στόχος του βιβλίου είναι «να ρίξει φως στους συγκεκριμένους τρόπους

που συνδέουν την ελευθερία με την αιτιότητα». Βέβαια η κατανόηση της ελευθερίας από το συγγραφέα είναι «δαισθητική». Και εύλογα διερωτάται: «Πώς μια τέτοια δαισθητική κατανόηση συμφωνεί με τα δεδομένα της αιτιότητας;»

Ας δεχτούμε, με το συγγραφέα, ένα αφηγηρικό σημείο: «Κάθε ενέργεια έχει κάποια αιτία». Ο ίδιος δέχεται χημικές μεταβολές όπου βασιζονται σκέψεις και συναισθήματα. «Προϋπάρχουσα αιτία καθορίζει πράξεις, σκέψεις, συναισθήματα, στον παρόντα χρόνο». Αιτία και ελευθερία φαίνεται να αλληλοαποκλείονται. Όμως η αντίθεση αφορά «μόνον αιτίες επί των οποίων δεν έχουμε κανέναν έλεγχο». Άρα ασύμβατα είναι μόνο γεγονότα του παρελθόντος: «Ελευθερία υπάρχει όταν εγώ είμαι υπεύθυνος να επιλέξω μεταξύ περισσότερων εναλλακτικών δρόμων δράσης». Προφανώς ο ορισμός δεν λείει τίποτα. Το ζητούμενο παραμένει. Όμως ο συγγραφέας μας επιμένει: «Η ελευθερία δεν αποδειχτηκε ασυμβίβαστη με την αιτιότητα ως αρχή». «Αν αποδειχθεί ότι αιτία της δράσης μου είμαι εγώ ο ίδιος, τότε είμαι ελεύθερος». Αλλά πώς «θα αποδειχθεί»; Κατά το συγγραφέα, «το Εγώ αυτοπροσδιορίζει τη δράση του». Αν το Εγώ είναι πραγματική αιτία, ο ύστατος παράγοντας που αυτοπροσδιορίζει τη δράση του, τότε υπάρχει ελευθερία.

Αν το Εγώ; Αλλά τι εστί Εγώ; Και το Εγώ δεν καθορίζεται τόσο από βιολογικούς όσο και από κοινωνικούς παράγοντες; Η βούληση, υποστηρίζει ο συγγραφέας, είναι ελεύθερη, όταν το Εγώ είναι ο καθοριστικός παράγοντας για τη βούληση του Α αντί του Β, το Εγώ αντί του Μη-Εγώ. Αλλά πώς νομιμοποιείται κάποια απόλυτη διχοτομία ανάμεσα στο Εγώ και στο Μη-Εγώ; Μπορούμε να συλλάβουμε κάποιο καθαρό Εγώ, αποκομμένο από το φυσικό και τον κοινω-

νικό κόσμο; Θα είχαμε, γράφει ο νεαρός κ. Ρωμανός, «έναν ολοκληρωτικό ορισμό του Εγώ εάν και μόνον εάν καμιά αιτία ή αιτίες από την ομάδα του Μη-Εγώ δεν ασκούσαν την επιρροή τους για την παραγωγή ενός αποτελέσματος». Εάν! Όμως, η πραγματικότητα είναι πάντα εδώ.

Κινούμενος σε έναν αφηρημένο κόσμο, αποκομμένο από τις φυσικές και τις κοινωνικές επιστήμες, ο συγγραφέας αγωνίζεται μάταια να συμφιλιώσει τις αντιθέσεις: «Το Εγώ είναι ελεύθερο όταν καθορίζεται από το Εγώ». «Η ύπαρξη ελευθερίας του Εγώ δεν είναι κάτι αδιανόητο». Και την ίδια στιγμή: «Ένα Εγώ μη σχετιζόμενο με οτιδήποτε άλλο, πέραν του εαυτού του, είναι ίσως μόνο κενή λέξη». Και δέσμιος της έλλειψης επιστημονικής θεμελίωσης, φθάνει σε –το λιγότερο αφελείς– βεβαιώσεις: Αντιμετωπίζουμε δισεπίλυτα προβλήματα «αν επιχειρήσουμε να συλλάβουμε μια βούληση χωρίς Εγώ, μια βούληση που είναι η βούληση του Μη-Εγώ» (δηλαδή η άζωση φύση μπορεί να έχει βούληση;). Και: «Η ελευθερία δεν έχει εφαρμογή σε μια βούληση στερούμενη ενός Εγώ» (δηλαδή: υπάρχει βούληση χωρίς υποκειμενικό παράγοντα; Και τι σημαίνει εν τέλει Εγώ;). Τέλος: Αν δεχτούμε ότι το Εγώ έχει αυτόνομη ύπαρξη, τότε καταννούμε ένα μέρος του προβλήματος της ελευθερίας! Αυτό δηλαδή σημαίνει ότι το Εγώ είναι αυτονομημένο από το σώμα, το φυσικό περιβάλλον και την κοινωνία;

Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου, ο νεαρός κ. Ρωμανός επιχειρεί να διερευνήσει τις σχέσεις του νοητικού με το σωματικό. Υπογραμμίζει τον παραλογισμό του «ιατρικού υλισμού», δηλαδή της μηχανιστικής σκέψης, και διερωτάται: Μπορεί η σωματική μας συγκρότηση να θεωρηθεί αιτία για την ψυχική μας συγκρότηση; Αλλά θέτοντας έτσι το ζήτημα, παραμένει έγκλειστος

στη μηχανιστική αντίθεση σωματικού-ψυχικού. Ισχυρίζεται λοιπόν ότι «η σκέψη μπορεί να είναι χημική διεργασία, όμως από την πλευρά των εκδηλώσεων, με τις οποίες γίνεται αντιληπτή, δεν είναι». Αλλά πώς δικαιολογείται αυτή η οντολογική διαφορά; Εν τέλει: «Η ψυχική πλευρά του ανθρώπου δεν μπορεί να υπόκειται σε προσδιορισμό από τη σωματική πλευρά». Εδώ έχουμε έναν κλασικό διϊσμό, που συνυπάρχει με έναν απλοϊκό υλισμό: «ένα ψυχικό γεγονός είναι σωματικό στοιχείο». Όμως το ψυχικό δεν είναι σωματικό. Είναι εκδήλωση, σε άλλο επίπεδο, σωματικών λειτουργιών. Σωστά ο συγγραφέας τονίζει ότι ο ψυχικός κόσμος δεν μπορεί να χαθεί μέσα από τους φακούς του βιοχημικού. Ταυτόχρονα όμως αναπαράγει τη μηχανιστική αντίληψη, κατά την οποία η διαφορά της ψυχικής πραγματικότητας από τον πραγματικό κόσμο δεν είναι διαφορά ουσίας αλλά οργάνωσης. Τέλος, επανέρχεται στην κλασική διϊστική άποψη: «Στο πλαίσιο της ψυχικής σφαίρας υπάρχει αιτιακή δράση. Όμως αυτή πρέπει να εκληφθεί ως αιτιατική δράση ψυχικών στοιχείων εκπορευομένων από ψυχικά και όχι οργανικά στοιχεία». Τέλος: «Δεν θα μπορούσε η καθημερινή μας συνείδηση να αποτελεί μικρό κομμάτι μιας Μεγαλύτερης Συνείδησης;» Και η Μεγαλύτερη αυτή Συνείδηση θα ήταν ενδοκοσμική ή υπερβατική;

Γιατί καταπιάστηκα με αυτό το αξιοπρόσεκτο νεανικό πόνημα; Όλοι έχουμε «αμαρτήσσει» στα νιάτα μας – και όχι μόνο. Το πρώτο μου κίνητρο ήταν μια εύλογη απορία: Γιατί ο κ. Ρωμανός αποφάσισε να δημοσιεύσει αυτό το νεανικό κείμενο μετά από 33 χρόνια; Το θεωρεί τόσο αξιόλογο, ώστε να πρέπει να μη μείνει στην αφάνεια; Και ξαναδιαβάζοντάς το δεν είδε το επιστημονικό κενό, τις αντιφάσεις και το αναπόφευκτο αδιέξοδο; Όμως αυτό που με

έκανε προπαντός να ασχοληθώ με αυτό το βιβλίο είναι το σημερινό σχόλιο του μη νεαρού πλέον συγγραφέα. Του συναδέλφου κ. Ρωμανού.

Γράφει λοιπόν ο κ. Ρωμανός στο «Σχόλιο για την ελληνική έκδοση» (2001): «Το παρόν δοκίμιο γράφτηκε όταν ο συγγραφέας ήταν είκοσι ενός ετών. Θα ήταν παράξενο αν έκτοτε δεν άλλαζε τίποτα στην οπτική του γωνία. Έτσι, π.χ., σήμερα τείνω, σ' αντίθεση με τότε, να πιστεύω ότι μόνο τα "κατώτερα" επίπεδα αιτού που αποκαλούμε πνεύμα έχουν κάποιες υλικές αντιστοιχίες, ενώ τα "ανώτερα" υπάρχουν χωρίς υλικό υπόστρωμα». Σήμερα, ο κ. Ρωμανός, ξεπερνώντας τις αντιφάσεις του νεαρού εαυτού του, προχωρεί πέρα και από τις παραδοσιακές μορφές ιδεαλισμού. Πράγματι, ο Καρτέσιος επεχείρησε να συνδέσει το ψυχικό με το σωματικό, ο Καντ δεν αποδέσμευε το Λόγο, ανώτερη μορφή της διάνοιας, από το όργανο της σκέψης, ενώ ο Χέγκελ υποστήριζε ένα συνεπή ιδεαλιστικό μονισμό. Και αυτό το υποστηρίζει σήμερα ο κ. Ρωμανός, όταν η ψυχοσωματική ενότητα του ανθρώπου αποτελεί πρακτικά επιστημονικό κεκτημένο. Και ο συγγραφέας μας συνεχίζει: «Περαιτέρω, θεωρώ πλέον το πνεύμα ένα φαινόμενο υπαγόμενο στη σφαίρα της ζωής και τη ζωή ως πύκνωση της ελευθερίας. Την ελευθερία πάλι την τοποθετώ σήμερα σε ένα χώρο ενδιάμεσο, ανάμεσα στην αιτιοκρατία αφενός και στην πλήρη απροσδιοριστία αφετέρου». Ας σημειώσουμε τις αντιφάσεις: Αν το πνεύμα υπάγεται στη σφαίρα της ζωής, τότε έχει ένα υλικό-βιολογικό υπόβαθρο. Όμως ο κ. Ρωμανός θεωρεί τη ζωή πύκνωση ελευθερίας. Τι σημαίνει όμως αυτή η φράση – «πύκνωση ελευθερίας»; Και τι σημαίνει ότι η ελευθερία τοποθετείται μεταξύ της αιτιοκρατίας και της πλήρους απροσδιοριστίας;

Γνωρίζει ο κ. Ρωμανός κάποιο «πλήρως απροσδιόριστο φαινόμενο»; Αν εννοεί το κβαντικό επίπεδο, εκεί η αιτία της «απροσδιοριστίας» είναι πλήρως προσδιορισμένη: είναι το κβάντο δράσης.

Συνεχίζουμε: Κατά τον κ. Ρωμανό (το σημερινό), «τα ψυχικά φαινόμενα δεν μπορούν να θεωρηθούν ότι έχουν την αιτία τους στις διεργασίες του υλικού υπόβαθρου, εφόσον η αιτία πρέπει να προηγείται χρονικά του αποτελέσματος – ενώ επί του προκειμένου η ανάλυση έδειξε ότι η υποτιθέμενη αιτία (οι υλικές διεργασίες) συνέπιπτε χρονικά με αυτό (τα ψυχικά φαινόμενα). Μ' αυτό τον τρόπο απορρίφθηκε η εκδοχή της ανελευθερίας [...] και άνοιξε ο δρόμος για την κατανόηση της ελευθερίας ως σχέσης (απόλυτου) προσδιορισμού της θέλησης από το Εγώ, όπως της ανελευθερίας από το Μη-Εγώ». Το πρόβλημα της χρονικής σχέσης αιτίας-αποτελέσματος, που ταλαιπώρησε τον Χιουμ, τον Καντ και

τόσους άλλους, το έλυσαν οι πεδιακές θεωρίες: η αιτία προηγείται και την ίδια στιγμή είναι ταυτόχρονη με το αποτέλεσμα, κατά τη διαδικασία των φαινομένων που έχουν χρονικό πάχος. Η «εκδοχή της ανελευθερίας» ούτε επιβεβαιώνεται ούτε αναιρείται στο φυσικό επίπεδο. Και πώς θεμελιώνεται η νεανική και παραμένουσα απόλυτη αντίθεση Εγώ και Μη-Εγώ; Τέλος ο κ. Ρωμανός τονίζει, στο σημερινό του σχόλιο, ότι «ουδέποτε ισχυρίστηκε ότι το υλικό επίπεδο προηγείται οντολογικά του ψυχικού». Ο νεαρός κ. Ρωμανός ταλαντευόταν ανάμεσα στον υλισμό και τον ιδεαλισμό. Ο ώριμος κ. Ρωμανός επιλέγει με σαφήνεια τον ιδεαλισμό: «το υλικό δεν προηγείται οντολογικά του ψυχικού». Αλλά τότε πώς μπορεί να αποφύγει την κλασική λύση της θεικής πρώτης αρχής;

**Ευτύχης Μπιτσάκης**